kovacs.agnes.zsofia_468_26

Kovács Ágnes Zsófia

The Memory of Architecture in Edith Wharton's Travel Writings

című akadémiai doktori értekezésének tézisei

2026

Edith Wharton prózaíróként elsősorban mint etikettregények szerzője ismert. Regényei és novellái az Amerikai Egyesült Államok társadalmi és kulturális változásait értelmezik a 19. század második felében, az ekkor jellemző gyors iparosodás és kapitalizálódás közepette. Amikor egy korábbi társadalmi elitet egy új váltja fel, megváltoznak a társadalmi szokások: a családi és a szexuális viszonyok, a városi környezet és a belső lakóterek, a viselkedési és utazási szokások, stb. Miközben Wharton prózai művei ezeket az átrendeződéseket etnográfiai pontossággal dokumentálják, kritikával illetik mind az USA puritán gyökereihez törzsi szemlélettel ragaszkodó társadalmi elitet, mind a feltörekvő újgazdagok kulturális felszínességét. Az írónő a társadalmi átrendeződés folyamatát összességében mégis értékvesztésnek mutatja be, és szereplőit ellentmondásos pszichológiai késztetések hálójában láttatja. Ezért a szakirodalomban visszatérő kérdés Wharton viszonya a modernizmushoz. Az alapvető irodalomtörténeti kézikönyvnek számító Bercovitch-féle *Cambridge History*-ben Nancy Bentley a „Wharton, utazás, modernitás" című fejezetben amellett érvel, hogy Wharton ellentmondásosan ábrázolja a felgyorsult modern életmódot. Nemcsak félelemmel tölti el, hanem vonzódik is hozzá, és ennek a kettős viszonyulásnak a kifejezésére gyakran használja az utazás motívumát (Bentley 2005, 225-226).[1] Miközben Wharton pontosan dokumentálja s ironikusan láttatja változó világa szereplőit, az utazás modernista motívuma is átszövi a munkáit: prózai szövegeiben a sebesség, a mozgás, az úton lét modernista trópusa a változás metaforájává válik. Értekezésemben e második pólusra helyezem a hangsúlyt és azt vizsgálom, hogy miként működteti Wharton az utazás diskurzusait útirajzaiban.

I. A kitűzött feladat

Az értekezés 3 fő kérdést vizsgál:

1. Hogyan alakítják át Edith Wharton útirajzai az írónő munkásságáról kialakult átfogó kritikai képet?

Az ezredforduló után megfigyelhető tendencia a Wharton-kritikában, hogy Wharton munkásságát a bevett Wharton-műfajokon és műnemeken *(genre)* túllépve vizsgálják, különleges figyelmet szentelve olyan szövegeinek, amelyeket a korábbi szakirodalom marginalizált. A regények és az etikettregények *(novel of manners)* önmagukban vett értelmezésén először Carol Singley (1995) munkája lépett túl úgy, hogy bár csak Wharton regényeit értelmezte, ám filozófiai és teológiai szövegekkel együtt olvasta őket. Újabb lépést jelentett Julie Olin-Ammentorp (2004) műve, amely Wharton első

[1] Az összefoglalóban szereplő referenciák a „Bevezetés" és a fejezetek „Felhasznált irodalom" részeire utalnak.

világháború idején, majd azt követően írt regényeit a művészeti, utazási és irodalomkritikai írásokkal együtt értelmezte, archív anyagokat is bevonva vizsgálódásai körébe. A regényekre vonatkozó értelmezéseket Laura Rattray (2020) végleg maga mögött hagyta, amikor már csak Wharton drámáit, verseit, esszéit, kritikáit és utazási szövegeit vette számba. A lassan egy évtizede tervben lévő oxfordi Wharton összkiadás (Singley et.al., 2022) harminc kötetéből hat ezekkel az eddig háttérben lévő területekkel foglalkozik majd. Mindez jól mutatja, hogy a Wharton-recepció nyílegyenesen halad a prózaíró Whartontól a kultúrkritikus Wharton képének megalkotása felé. Az utazási szövegek jelen áttekintése és átfogó elemzése ehhez az átértelmezési folyamathoz kíván hozzájárulni.

Wharton utazási szövegeit eddig egyetlen monográfia vizsgálta áttekintő jelleggel (Wright 1997), miközben az elmúlt húsz évben számos cikk foglalkozott az útirajzokban például az automobil szerepével (Totten 2013, 2019), a posztkoloniális szempont érvényesíthetőségével (Rich 2004, Toth 2016, Obeidat és al-Shalabi 2018), a női elbeszélői hang jellemzőivel és a háború női szempontú reprezentációjával (Tylee 1997, Gallagher 1998, Blazek 2008, Gómez 2008, Scutts 2012). Wright könyve lebilincselő szövegismerettel, különböző elméleti keretek egymás mellé helyezésével tekintette át az útirajzokat. Olin-Ammentorp (2004) elemzése meggyőző, de kérdéses, milyen mértékben alkalmazható a módszere a háborús írások előtt született szövegek esetében. Rattray (2020) fejezete az útirajzokról terjedelmi korlátok miatt csak felvázolni tudta a szövegek kontextusait. Módszertanilag relevánsabbak az útirajzokat elemző egyes cikkek. Ezek gyakran a posztkoloniális kritika eszközeivel elemzik a szövegeket (Totten 2007 és 2013, Toth 2016), vagy kortárs művészettörténeti (Orlando 2007, Blazek 2016), ritkábban szellemtörténeti (Benert 2006) kontextusba helyezik őket.

Felmerül tehát a kérdés, hogy a kialakulóban lévő kultúrkritikus Wharton-kép számára milyen elvi tanulságokkal szolgálhat az útirajzok vizsgálata. Az utazási szövegek tartalmi és formai jellemzőit az utazási gyakorlatokkal párhuzamos, adott kontextusokra jellemző írásmód-gyakorlatokként vizsgálja a kortárs szakirodalom (Mills 1999, Pratt 1996, Smethurst and Kuehn 2009; 2015). Ezek tanulmányozásakor az írásmód helyzetének kitapogatása a feladat a diszkurzus rendjén belül. Így az útirajzok elemzése a kézenfekvő tartalmi párhuzamok mellett módszertani tanulságokkal is szolgál a Wharton-kutatás számára.

Az értekezés elsődleges célja, hogy Wharton útirajzait az utazási-szakirodalom legfrissebb elméleti eredményeinek felhasználásával integrálja az életműről kialakulóban lévő új Wharton-képbe.

2. Hogyan használják fel Wharton útirajzai az angolszász útirajzok 19. századi diszkurzív hagyományait?

Az 19. századi angolszász utazási szövegek három fő, jórészt párhuzamosan jelen lévő hagyományát szokás megkülönböztetni a szakirodalomban: a „festői" *(picturesque)*, a „realista" (vagy „technikai") illetve az „esztétikai" irányokat (Buzard 1993, Carr 2000). Az első hagyomány a század első felében divatos festői irány, amely egyéni esztétikai benyomásokat rögzít kiemelt helyszíneken (Decker 2009), pld. W. Irving *Alhambrá*ja. A második hagyomány a század hatvanas-nyolcvanas éveiben népszerűvé váló, John Ruskin-féle precíz megfigyelés módszerére hagyatkozó realisztikusabb írásmód, pl. C. E. Norton *Historical Study* című műve (1880). A harmadik a századforduló környéki eltolódás az esztétikai beszédmódok irányába, pl. Walter Pater *The Renaissance* című munkája. Wharton esetében bonyolítja a képet a női utazóktól elvárt szövegek különbsége a fenti három írásmódtól, hisz a női utazó könyvétől több anekdotát, benyomást, kevesebb általánosítást és több praktikus tanácsot várt a női olvasóközönség (Bassnett 2010). A Wharton-szakirodalom egyik izgalmas kortárs iránya Whartonnak a kiadókkal folytatott (archív) szakmai levelezésének feldolgozása. Ebből megmutatkozik, hogy bár a piac Whartontól nőknek írt női tematikájú útirajzokat várt, Wharton, a gyorsan professzionalizálódó szerző, inkább a nemzetközi művészettörténész szakma szempontjai szerint kívánt megnyilatkozni utazási szövegeiben. Egy ehhez kapcsolódó kutatási irány az I. világháború hatása Wharton írásmódjára (Olin-Ammentorp 2004, Gilbert-Gubar 1989), a női szemléletmód, valamint a polarizált háborús médiapropaganda találkozási pontjainak vizsgálata.

E kutatási irányok jegyében az értekezésem második célja Wharton útleírásainak pozicionálása volt az angolszász útleírások 19. századi hagyományai között úgy, hogy a több mint 30 éven át keletkező írásoknak e hagyományokhoz viszonyított elmozdulásait feltérképezze, s eközben a női nézőpont szerepére és az első világháború reprezentációjára, valamint a kötetek könyvpiaci helyzetére is reflektáljon.

3. Milyen vizuális alapú tapasztalásmodell működteti Wharton útirajzait?

Wharton útleírásaiban az utazásélményt vizuális tapasztalatok sorozata írja le. A látott műalkotás, épület vagy táj szemlélése során a néző/elbeszélő aktív befogadóvá válik, a beszámoló végül a befogadóra kifejtett hatás leírásával zár. Wharton ezt a tapasztalatot 1908-as francia katedrálistúrája leírásaiban bontja ki a legpontosabban, mint a katedrális hangjának „meghallását". A katedrális hangjának gondolata John Ruskin művészetelméleti felfogásából eredeztethető. Ruskinnál egy épület formális elemei, ezek funkciói és díszítményei megjelenítik az egykori építők világnézetét, történelemszemlététét és szépségeszményét, ezt nevezi Ruskin az építészet emlékezetének (Ruskin 1903b, 224). Ennek megértéshez kínál lehetőséget egy épület pontos megfigyelése és harmóniájának érzékelése. Az építészet emlékezetének érzékelése az épület "hangjának" meghallásakor jön létre. Decker (2009) úgy utal Wharton olasz és francia utazásaira, mint Ruskin katedrálistúráinak ismétlésére *(cathedral trail)*, amely során Wharton a "vizuális szépségfogyasztó" szerepét ismétli, bár Decker szófordulata elsősorban az esztétikai élményt emeli ki és nem az élmény emlékezeti vonatkozását. Blazek (2016) ennél összetettebb módon Ruskin és Norton együttes hatását elemzi Wharton olasz útirajzaiban, amelyekben a pontos megfigyelés és a szépség tapasztalata az épített környezetben kódolt kulturális értékrend megértésével jár együtt. Hasonlóképp jár el Totten (2007) is, aki a múlt kultúráihoz való kapcsolódás lehetőségét érzékeli Whartonnál. Amellett érvel, hogy a tárgyaknak minden kultúrában társadalmi használatuk és jelentésük van; és bemutatja, hogy Whartonnál a tárgyak, bútorok, szobák, házak, és kertek intellektuális és morális tartalmak megjelenítésére szolgálnak metaforikusan. A metaforikus megjelenítés kapcsolódhat egy időben közeli vagy távoli kultúrához is, például Wharton gyerekkorának régi New York-jához, de Homérosz világához is.

Az értekezés harmadik célja, hogy Wharton útleírásainak épület- és tájleírásai alapján rekonstruáljon egy esztétikai modellt, és bemutassa ennek kortárs művészettörténeti kapcsolódási pontjait, különös tekintettel John Ruskin korai elképzelésére az építészet emlékezetére, azaz az épületekben kódolt emlékezet esztétikai tapasztalatára.

II. Fogalmi keret, módszerek, források

Az értekezés módszertani kerete a posztstrukturalista irodalomtudomány posztkoloniális irányzata és ennek az igen tág és heterogén halmaznak a szövegfelfogása, értelmezési stratégiái, pozicionáltsága. Az útirajzok vonatkozásában mindez a posztkoloniális irányultságú kritikusok vitáit jelenti az útleírások lehetséges módszertani felhasználásairól, amelyekbe az értekezés bekapcsolódik. Az értekezés három kulcsfogalma, az *útirajz*, az épület és táj mint *topográfia*i elem, és a *kulturális folyamatosság* a fenti általános értelemben vett a "posztkoloniális irodalomtudomány" fogalmi hálóján belülről definiálódik. Wharton útirajzainak művészettörténeti tematikája miatt interdiszciplináris módon művészettörténeti diskurzusok elemei is beemelődnek az elemzésekbe.

Az útirajz mint a tudományos elemzés kiemelt tárgya a posztkoloniális kritikában jött létre az 1970-es 80-as években. Foucault korai diszkurzus-definíciójából kiindulva Edward Said (1978) létrehozta a Keletről szóló európai tudáslétrehozó beszédmódok, vagyis az Orientalizmus fogalmát. Said orientalizmus-kritikájában az európai beszédmódok és fogalmak működésének és használatának bemutatásakor gyakran hivatkozott nem-irodalmi szövegekre, köztük útirajzokra. Saidnál az útirajz ugyanolyan szövegstátuszt kap, mint a más fogalmi keretekben irodalmi szövegként megkülönböztetett szöveg, hiszen mindkettő hasonló módon illeszkedik az orientalizmus diszkurzusa által létrehozott és használt fogalmak, trópusok és egyéb tudáskonstruáló mechanizmusok rendjébe. Az útirajz a posztkoloniális logika szerint nem „nem-irodalmisága" miatt, hanem inkább a tematikája szerint alkot külön szövegcsoportot. Hiszen az útirajzokban az utazó és a kulturálisan idegen találkozásai során megerősödik az utazó önértelmezése, amikor az „idegen" jelentése konkrét formát kap. E logikát követve beszélhetünk az útirajzok tudáslétrehozó stratégiáiról, azaz diskurzusairól. A poszkoloniális kritikában az 1990-es években népszerű irány volt az útirajzok női diskurzusainak mintázatait kutatni. Sara Mills (1991) például azt a kérdést tette fel, hogy egy utazótársánál empatikusabbnak tételezett brit női utazó vajon képes-e a diskurzusban előre pozicionáltnál *kevésbé* idegennek látni a kulturálisan más embert, s ez különbség milyen narratív formákat ölthet.

A posztkoloniális kritika hangsúlyosan elméletvezérelt beszédmódjára reflektált 2000-es évek elején az útirajzok olvasásának egy újabb irányzata, a posztelmélet. A humántudományok térbeli-fordulata *(spatial turn)* következtében az utazás számos metaforával szolgált az útleírásokon kívüli kritikai gyakorlat leírására, úgymint:

áthelyeződés, feltérképezés, topológia, határ, tér, hely, mobilitás, stb. (Smethurst és Kuehn 2015). „Posztelméleti" megközelítésben az útirajz maga is ilyen utazási metaforákkal definiálható: mint a műfaji pozíció, amelynek kiterjedése van, amelynek a határait keressük, ám amely határok átjárhatóak, például egyik oldalon az életrajz, a másikon pedig az etnográfia felől. A posztelmélet módszertani előfeltevések tárgyalása helyett az útleírások textuális kiterjedéseit, kitüremkedéseit vizsgálja, a szövegcsoportot műfajilag fluidnak tekinti, és az útleírások elemzésében olyan kulcsfogalmakra koncentrál, mint a topológia, a mobilitás, a térképezés, az alteritás, a globalitás. Ezek közül a topográfia nem merül ki térbeli formák és struktúrák katalogizálásában, hanem a tér szerveződésre vonatkozik. A topológia közvetít az utazó térérzékelése és az erre adott kognitív válasz között: a kognitív válasz kulturálisan meghatározott észlelési struktúra, amely értelmezi a teret (Radnóti 2022). E gondolatmenet nyomán az értekezés Wharton útirajzaiban a bemutatott tájakat, épített tereket, kerteket, épületeket mint topografikus elemeket veszi számba, és azt értelmezi, milyen kulturálisan meghatározott értelmezési struktúrák társulnak hozzájuk. Whartonnál egyúttal affektusok is kapcsolódnak e folyamathoz.

Ezért van szükség a gondolatmenet legszűkebb elméleti keretére, amely az útirajzok térleírásainak esztétikai értelmezését segíti. Wharton írásaiban a látás, a megértés és a hatás mechanizmusai alapvető elemei a befogadó utazási tapasztalatának. Az utazás azért történik, hogy a látott topográfia megértéssé, majd szépségélménnyé alakuljon át a befogadóban (végül pedig eladható szöveg váljék belőle). A dolgozat Whartonnak a látványra kihegyezett topográfiai szemléletmódját John Ruskin látás-fogalmával és korai művészet-értelmezésével hozza összefüggésbe. Ruskin *The Stones of Venice* (1903c, 1904a, 1904b) című művében bontotta ki részletesen azt a később népszerűvé vált elvet, hogy az épületek anyagának, szerkezetének, funkcióinak pontos megfigyelése során a néző megértheti az épületet létrehozó kultúra bizonyos értékeit, azaz meghallhatja a múlt hangját, átélheti értékeit. Ruskinnál tehát a kulturális folyamatosság mint esztétikai tapasztalat értelmeződik. Ez a gondolat Wharton mindegyik útirajzára hatással van, de más-más módon.

A posztkoloniális kritika szövegmodelljének megfelelően a dolgozat az útirajzot intézményes keretek között megkonstruálódó szövegnek tételezi, amely valamiből létrejön, majd kiadják, terjesztik, fogyasztják, és fogadtatása van. Az egyes fejezetek szerkezete tükrözi ezt a megközelítést, hiszen minden fejezet a meghatározó szövegelőzmények áttekintése után veszi sorra az adott szöveg topográfiai

motívumait, majd rátér a publikáció és a kortárs recepció kérdéseire. Az előzmények a diskurzust befolyásoló tényezők, legtöbbször szövegek és viták bemutatását jelenti. A szövegelemzés lépéseit a kulcsfogalmak szervezik, az utazás fizikai dimenzióinak bemutatása után a topográfia (épületek, tájak), majd az esztétikai dimenzió (látás, megértés, hatás) kifejtése következik, általában egy kiemelt jelenetre kifuttatva, végül a fejezetet a publikációt és a kortárs recepciót meghatározó diskurzusok tárgyalása zárja.

Wharton útirajzainak korpusza tágan vagy szűken is meghatározható. A tágabb közelítésre példa Sarah Bird Wright 1997-es *Edith Wharton's Travel Writing*-ja, amely Wharton minden utazással és művészettörténettel foglalkozó nem-irodalmi szövegét belevette elemzése körébe. Ettől eltért Laura Rattray, aki 2020-as *Wharton Beyond Genre* című kötetében Wharton nem szépprózai szövegeinek egyik csoportjaként tekint az útirajzokra, amelyek közé nem sorolja be az *Italian Villas*-t, mert azt az építészeti és művészeti írások című fejezetben tárgyalja. Az Oxford University Pressnél szerkesztés alatt álló Wharton összkiadás még Rattraynál is szűkebb megközelítést képvisel. A sorozat *Travel Writings* címet viselő 9. tervezett kötetének tartalomjegyzékében sem az *Italian Villas*, sem a *Fighting France* nem szerepel, mert az első az *Architecture, Design, and Gardens* című 6. kötetbe, a második pedig a *War Writings: Nonfiction* című 15. kötetbe kerül majd. Gary Totten, a *Travel Writings* kötet szerkesztője bevezetőjében (2022) a sorozatszerkesztőkkel együtt kialakított megegyezésnek nevezi ezt a csoportosítást. A jelen értekezés Wrighthoz hasonlóan tágan határozza meg Wharton útirajzainak korpuszát, mert minél pontosabban igyekszik feltérképezni az útirajzok műfaji kitüremkedéseit és átfedéseit művészettörténeti kézikönyv, etnográfia és életírás háromszögében. Ezen felül a Wharton-kutatásban nemrégiben kiadott eddig archív spanyol és görög témájú utazási anyagokat is beemeli elemzései körébe: az utolsó két fejezet csak ezekkel foglalkozik.

Az értekezés fejezeteinek sorrendje újszerű Wharton-térképet rajzol ki. A fejezetek első ránézésre kronologikusan követik egymást, hisz a korai olasz írások után következik a két francia vonatkozású szöveg, majd a késői, Marokkóról szóló írás, ezt egészíti ki a posztumusz kiadott anyagok, a görög és a spanyol útirajzok elemzése két fejezetben. Wharton két hajóútja az Égei-tengeren már nehezebben illik a kronológiába, hiszen az első 1888-ban, a második 1926-ban íródott. Ráadásul a spanyol töredékek a második görög szöveg előtt keletkeztek. A sorrend itt a posztumusz publikáció időpontját követi. Ugyanakkor a fejezetek térbeli

elrendeződésként is felfoghatók, hiszen az archívumból közreadott szövegek, köztük az értekezés szerzője által közreadott *Osprey Notes*, jóval megnövelik a Wharton által bejárt földrajzi területet, újraírva Wharton útirajzainak térképét, s ezzel együtt Wharton kritikai térképét is.

III. Az új tudományos eredmények összefoglalása

Az értekezés azt vizsgálta, miként illeszkednek Edith Wharton útirajzai irodalmi, történeti és művészettörténeti kontextusokba. Ezt a nagyon általános problémát a tanulmány tájak és konkrét építészeti emlékek ábrázolásain keresztül követte végig Wharton útleírásaiban, amelyek a múltból fennmaradt épületeket az európai kulturális folyamatosság megnyilvánulásaiként értelmezik. A dolgozat bemutatta, miként ábrázolják és értelmezik Wharton különböző időpontokban keletkezett szövegei az építészet, az ember által alakított kultúrtáj és a természeti táj kapcsolódásait. A szakirodalomban jól ismert, hogy Wharton regényíróként hogyan használja az építészeti tereket szereplői jellemzésére. A kérdés most az volt, miként használja Wharton utazási szövegeiben és szövegtöredékeiben az épített és természeti tereket kulturális jelentések kifejezésére az életmű egymástól igen távoli szakaszaiban.

3.1. A könyv „posztelméleti” olvasatát adja Wharton *útirajz*ként azonosított szövegeinek. Az *útirajz* terminus dőlt betűs szedésének oka az elemzés tényleges tárgyára vonatkozó elméleti megfontolásokban rejlik. A jelenlegi útirajz-kutatásokkal összhangban az értekezés nagyon lazán határozza meg az útirajzot mint az irodalmi mezőn belül létrejött szövegcsoportot. Ez azt is jelenti, hogy az útirajzoknak „életük” van: forrásaik, létrejöttük, terjedésük és recepciójuk – mindezek információt nyújtanak azokról a kulturális funkciókról, amelyeket a szövegek használatuk során betöltenek. Ennek az elméleti álláspontnak megfelelően és a posztelmélet névvel azonosított útirajz-kutatásokkal összhangban az értekezés Wharton útirajzainak topográfiáját vizsgálta, különösen az építészet, a művelt és a természeti környezet ábrázolásait. Arra kereste a választ, miként befolyásolták Wharton útirajz- és művészettörténeti olvasmányai szövegeinek építészeti és természeti helyszínekről alkotott vízióját, miként használta Wharton az építészeti és természeti topográfia tanulmányozását esztétikai hatás létrehozására; olyan affektus kiváltására, amely kapcsolatba hoz a múlttal. Emellett a kutatás nyomon követte azt is, miként reagáltak a kortárs olvasók a kötetekre, hogy további bizonyítékot találjon az irodalmi és művészet-történeti utalások hálózatának jelenlétére, melyet az elsődleges közönség magától értetődőnek vett.

3.2. Wharton útirajzai az útirajzírás különböző hagyományaihoz kapcsolódnak: a tizennyolcadik századi nagy utazás hagyományát Goethe írásai közvetítik számára, de a század elején népszerű *festői*, majd a század második felében dívó *realisztikusabb*, valamint a századvégen tért hódító *esztétizáló* hagyományhoz is tudatosan viszonyulnak szövegei. Wharton Olaszországról szóló munkáit éppúgy befolyásolta Goethe *Itáliai utazás*a (1816), mint a *Wilhelm Meister tanulóévei* és *Wilhelm Meister vándorévei* (1795 és 1821): ezek a kötetek a személyes átalakulás szimbolikus történetét mesélik el, amelyet az utazás indít el. Goethe és Wharton számára az itáliai utazás a klasszikus harmónia és szépség ókori múltban gyökerező eszményeit tárja fel, amelyekből az utazó aktívan profitál. Goethe mellett Wharton olasz tárgyú szövegei a festői hagyomány hatását is mutatják, Whartont „lenyűgözik" a szépség megnyilvánulásai, mint Vernon Lee angol írónőt. Ugyanakkor tudományos elkötelezettsége Charles Eliot Norton művészet-etikájához hasonlítható, akit John Ruskin munkája ihletett. Egy másik inspirációs forrás Wharton személyes barátja, Henry James volt, aki impresszionista vázlatokat írt olasz helyszínekről és francia utazásokról; sőt a két szerző együtt is tett utazásokat Franciaországban. Nem meglepő, hogy szövegeik közös érdeklődési pontokat mutatnak, még ha reakcióik némileg különböznek is. E közös érdeklődések egyik eleme a francia gótikus katedrálisok iránti vonzalmuk, hisz mindketten „a katedrálisok útját" járták (Decker 2009, 128). Wharton útirajzának újdonsága nem annyira útvonalában, mint inkább az utazás módjában, az automobillal megvalósított villámutazás varázsában rejlett. 1908-tól fogva a modernnek számító nagy sebesség és az automobil Wharton útleírásainak állandó jellemzőivé váltak, miközben a tradicionális katedrális-érdeklődés is az írások visszatérő eleme maradt.

3.3. Wharton olasz és francia útikönyvei tudós érdeklődéssel közelítenek meg művészettörténeti kérdéseket. Az értekezés egyik tézise, hogy John Ruskin és Émile Mâle művészet- és művészettörténeti elméletei nagy hatást gyakoroltak Wharton útirajzaira.

3.3.1. Wharton korai, Olaszországról szóló műveit erősen befolyásolta John Ruskin és Charles Eliot Norton munkássága. John Ruskin élete első felében a szépség erkölcsi felfogását dolgozta ki a vizuális művészetekben: a szépséget mint egy láthatatlan spirituális rend reprezentációját értelmezte. Ruskin korai elméletét a *The Seven Lamps of Architecture* (1849) és a *The Stones of Venice 1–3* (1851–53) című művekben fejtette ki, melyeket Charles Eliot Norton és köre közvetített az Egyesült Államokban. Wharton személyes kapcsolatban állt velük, és olvasta Norton műveit. Wharton korai olasz tárgyú munkái nemcsak Ruskin és Norton gondolkodásának hatását viselik magukon, hanem kritikát is megfogalmaznak velük szemben, problematizálva Ruskin

gótikára és reneszánszra korlátozódó érdeklődését. Wharton olasz útirajzai, az *Italian Villas* (1904) és az *Italian Backgrounds* (1905) egyaránt bizonyítják Ruskin iránti kritikáját és vonzalmát—és így, bár implicit módon, Norton iránti kritikai viszonyulását és vonzalmát is. Az *Italian Villas* technikailag kifejtett áttekintést nyújt a reneszánsz és barokk itáliai kertművészet varázsáról: arról az esztétikai hatásról, amelyet a ház, a kert és a táj harmonikus szépsége gyakorol a szemlélőre. Wharton számos reneszánsz és barokk kert példáját vonja be elemzésébe. Rámutat, hogy ezek ugyanazt a „felemelő" esztétikai hatást hozzák létre. Szerinte e felemelő hatás-mechanizmus a kultúra és a természet érzékeny egymásba futtatásával érhető el, amit a színek és vonalak harmóniája biztosít. Wharton első útirajza gyakorlati példája a barokk kertművészet esztétikailag és erkölcsileg is hasznos tanulmányozásának. Második útirajza, az *Italian Backgrounds* (1905) elméleti tézist fogalmaz meg. Az előző könyv esztétikai premisszáira épít, és hangsúlyozza az olasz barokk szépségét és esztétikai hatását, amelyet a Ruskin-féle művészettörténészek barbárnak tartanak és figyelmen kívül hagynak. A kötetben Wharton a barokk művészet rehabilitációja mellett érvel, valamint a művészettörténet-írásban a komparatív történeti vizsgálódások szükségességét állítja. Ez az oka annak, hogy legkorábbi kritikusai igen élesen bírálták mindkét művet, hisz az olvasók Ruskin követői közé tartoztak, és Ruskin írásainak szellemével összeegyeztethetetlennek találták Wharton komparatív módszerét.

3.3.2. Wharton Franciaországról szóló útirajzait a francia művészettörténész, Émile Mâle művei befolyásolták, elsősorban a *L'Art religieux du XIIIe siècle en France* (1898). Mâle könyve a középkori művészet didaktikus jellegét hangúlyozta; bemutatta, hogy a középkori művészet milyen szimbolikus/vizuális nyelven keresztül oktatta a nézőit a keresztény tanokra. A nézők a vizuális ábrázolásokból sajátították el a keresztény hit alapelveit, és az ábrázolások érzelmileg is hatottak szemlélőikre. Mâle ezt a rég elfeledett szimbolikus nyelvet tanulmányozta a középkori francia művészetről írt későbbi tanulmányaiban, különös tekintettel a gótikus katedrálisok építészetére és művészetére. Mâle a francia gótikus katedrálisokat olyan hajókhoz hasonlította, amelyek enciklopédikus összefoglalását hordozzák a középkori szimbolikus világszemléletnek. Wharton francia útirajzai Mâle modelljének két különböző felhasználását mutatják. Az *A Motor-Flight Through France* (1908) számos építészeti leírást tartalmaz a francia kulturális folytonosságról, amelyek középpontjában gótikus katedrálisok állnak: Reims, Bourges és Chartres. Wharton a gótikus katedrálisokról alkotott benyomásaiban egy konkrét művészetértelmezési modellt vázol fel. Mâle-hez hasonlóan azt állítja, hogy az érzelmi átélés módja szükséges a történelem és folytonosság kisugárzásával bíró gótikus építmények teljes

esztétikai élvezetéhez; ez az időbeli esztétikai élmény a múlttal való folytonosság megtapasztalását nyújtja, amely az utazás fő jutalma.

3.4. Wharton háborús francia útirajza, a *Fighting France* (1915), azoknak az épületeknek és tájaknak a pusztulásáról számol be, amelyek korábbi műveiben a folytonosságot képviselték. Bár gyakran háborús szövegként kezelik, a *Fighting France* szervesen kapcsolódik Wharton korábbi, Franciaországról szóló könyvéhez azon épületek, különösen templomok és katedrálisok ábrázolása szempontjából, amelyeket a háború lerombolt vagy megrongált. Whartonnak a háborús pusztítást érzékeltető építészeti ábrázolásai összefüggnek egy 1914-es médiabotránnyal is, a reimsi katedrális felgyújtásának média-recepciójával. A katedrális bombázása miatt a szövetséges oldalon uralkodó, propagandisztikus médiadiskurzus barbársággal vádolta a német támadókat. A kötetben Wharton hosszú leírást szentel a reims-i katedrális égésének, miközben tartózkodik az explicit értékítéletektől; ehelyett a szépség, a bánat és a veszteség esztétikai hatásait vizsgálja, amelyek egyesülnek az eseményre vonatkozó elmélkedésében. Ezen a ponton számára az építészet tanulmányozása az ideális francia kulturális folytonosság tragikus elvesztésére emlékeztet. A *Fighting France* későbbi részeiben ennek ellenére még felbukkannak a kulturális folytonosság jelei kertek és városok tereinek bemutatásaiban.

3.5. Wharton észak-afrikai utazásairól szóló írásai a a háborús francia gyarmatok (Algír, Tunisz és Marokkó) életét a francia orientalizmus perspektívájából mutatják be. Az *In Morocco* (1920) című mű továbbviszi a *Fighting France*-ben (1915) megkezdett gondolatmenetet egy életforma eltűnéséről. Az 1917-es marokkói látogatásról írt könyv vegyíti a francia gyarmatosító útirajzok és a háborús médiadiskurzus beszédmódját a gyarmati Marokkó bemutatása során. Wharton Marokkót egy középkori múltban megragadt országként ábrázolja, ahol megállt az idő. Leírásaiban a varázslatos és vonzó marokkói múlt az *Ezeregyéjszaka* világához tartozik, amelyet a bazárokban, a városok arab negyedeiben és a romos szellemvárosokban lehet megtapasztalni. Ugyanakkor ez a csodás, mágikus múlt időről időre azzal fenyeget, hogy magába szippantja az európai utazót; ambivalensen szép és félelmetes helyzeteket teremt éppúgy, ahogyan a háború új valósága is tette Franciaországban a front mögött. Az ambivalens mágikus hatás ellensúlyozására a szöveg Lyautey katonai rezidens főbiztos racionális gyarmatosító munkáját mutatja be. Wharton Lyautey kulturális teljesítményét elismerően hasonlítja Foch tábornokéhoz, a marne-i döntő csata katonai hőséhez (ahol a francia és brit hadsereg 1914-ben megállította a németek előrenyomulását Párizs felé). A háborúra való explicit utalások mellett a kulturális veszteség és az elveszettség érzése is összekapcsolja az *In Morocco*-t a *Fighting France*-szal.

3.6. Wharton Égei-tengerről és Spanyolországról szóló útirajzai levéltári és nemrégiben publikált levéltári anyagokból származnak. Ezek elemzése kiterjeszti Wharton utazási célpontjainak térképét Észak-Afrikán túlra is.

3.6.1. Wharton két hajóútja Észak-Afrika partjainál és az Égei-tengeren az ókori görögök szépségeszményét próbálta meg tapasztalatilag rekonstruálni építészeti maradványok szemlélésén keresztül; a dolgozat kimutatja, hogy Wharton mindezt két különböző útleírás-hagyomány működtetésével is megkísérelte. Wharton két útjáról két szöveg keletkezett. Az első Wharton napló-szerű beszámolója fiatalkori hajóútjáról *The Cruise of the Vanadis* (1888/2004) címmel. A második Wharton feljegyzéseinak sora a háború után ugyanarra a területre tett útjáról, ez a töredékesen fennmaradt *Osprey Notes* (1926/2021), melyet én rendeztem sajtó alá. Wharton mindkét útja során felkereste Homérosz *Odüsszeiá*jának állomásait, ami által az idealizált homéroszi Göröghon múltjába tett kirándulásokat. A korai írás idilli pásztori tájakat és romos építészeti maradványokat sorakoztat fel, amelyek érzelmi élményt keltenek ugyan, de a szöveg sehol nem rögzíti a konkrét affektív reakciókat; míg az 1926-os szövegtöredékek egyaránt részletesen kifejtik a szépség megjelenését és élményét. Így az első, fiatalkori szöveg inkább a modernebb *realisztikus* (technikai) írásmód, míg a későbbi, öregkori írás a tradicionálisabb, *festői* írásmód jellemzőit mutatja. Sajnos a késői töredékek csak az útvonal egy részét és az élmény nagyon kis részét fedik le. E hiány fényében a hatodik fejezet kiegészítésképpen megkísérli rekonstruálni Wharton egyik emlékezetes Akropolisz-látogatásának fő jellemzőit, amelyet az 1926-os szöveg nem rögzített, de amelyre Wharton később leveleiben és önéletrajzában is utalt.

3.6.2. A rövid spanyol töredékek Wharton Spanyolországról alkotott középkori vízióját a képzeletbeli homéroszi Görögország és az „Ezeregyéjszaka”-szerű Marokkó közé helyezik. A középkori vízió modern változatai kevésbé bizonyulnak figyelemre méltónak. Wharton érdeklődése a spanyol művészet és táj iránt három útirajztöredékben mutatkozik meg, ezek a *„Spain Diary”* (1925), a *„Back to Compostela”* (1928/30) és az *„A Motor-Flight Through Spain”* (1928/30). A spanyol töredékek közvetlenül utalnak Émile Mâle és Arthur Kingsley Porter 1920-as évekbeli művészettörténeti vitájára, amely a román stílusú spanyol szobrászat fejlődéséről folyt. Mâle és Porter a román kori eszmék és művészeti gyakorlatok áramlását egyaránt a középkori zarándokutakhoz kötötte, noha az ebből levont következtetéseik ellentétesek voltak egymással. Amíg Mâle a francia példák spanyolokra gyakorolt hatását hangsúlyozta, addig Porter új, fényképekkel dokumentált bizonyítékokat hozott (10 kötetben) az ellenkező hatásirány bizonyítására. Wharton az 1920-as években követte e vitát művészettörténész barátaival, Bernard Berensonnal és Royal

Tylerrel, ahogyan azt nemcsak levelei, de útvonalai is tanúsítják. A záró fejezet a spanyol töredékeket Wharton korábbi útirajzaihoz viszonyítva is elhelyezi. A spanyol töredékekben kimutatható a Ruskin-féle érdeklődés a katedrálisok és azok mágikus hatása iránt, ahogy azt *A Motor-Flight Through France* esetében láttuk—ami valószínűleg a hasonló cím oka is. A fejezet a töredékeket Wharton háborús utazási írásaival is összekapcsolja: Spanyolországban a katedrálisok szépek, épek és sértetlenek, ellentétben a háborús Franciaország katedrálisaival, így kontrasztot alkotnak a *Fighting France* veszteségérzésével. Ehelyett Spanyolország békés, pásztori menedékként jelenik meg a rohanó modern élet technológiáitól távol, hasonlóan az *Osprey Notes*ban ábrázolt homéroszi görögségeszményhez. Spanyolország és a spanyol nők a középkori múlthoz, sőt egy keleti múlthoz tartozónak jelennek meg, ahogyan Észak-Afrika arab világa is középkori múltként jelenik meg az *In Morocco*ban.

3.7. A kötetek illusztrációinak elemzése tovább gazdagítja Wharton és az útirajz-hagyományok közti viszony történetét. 1904 és 1920 között Wharton minden publikált útirajza illusztrált kötetként jelent meg. 1904-ben a Scribner's Kiadó szerkesztői az *Italian Villas* számára akvarell vázlatokat rendeltek meg, és tudatosan ellenálltak Wharton pontosabb dokumentációt—alaprajzokat és méretarányos rajzokat—igénylő kéréseinek. Wharton érveit elutasítva a szerkesztő, Burlingame dokumentáció helyett több személyes benyomást és anekdotát kért Whartontól a szövegben, mert a kötet célközönségének ilyen jellegű érdeklődésére számított. Wharton ismét ellenállt, és azzal fenyegette meg szerkesztőjét, hogy visszalép a könyvprojekttől. A vita eredménye egy felemás kötet lett: a tárgyiasító hangnemben írt kézikönyvszerű szöveget a festői diszkurzív stílushoz illő akvarell-illusztrációk kísérik. Wharton *Italian Backgrounds* (1905) című művét már rajzokkal illusztrálta a Scribner's Kiadó, noha ő akkor már inkább fényképeket szeretett volna elhelyezni a kötetben. 1908-ban Wharton már nem alkudozott a szerkesztőkkel, közvetlenül az igazgató-tulajdonostól, Charles Scribnertől kért engedélyt fényképes illusztrációkra az *A Motor-Flight Through France* számára. Csak azért kapta meg a külön engedélyt, mert Charles Scribner nem akart konfliktust a *The House of Mirth* (1905) sikerszerzőjével. A fényképek az 1908-as kötetben a Wharton által képviselt, érzelmi alapú művészetértelmezés kiindulópontjait illusztrálják. A háború alatt mind a *Fighting France* (1915), mind az *In Morocco* (1920) jelentős fényképmelléklettel jelent meg, amelyeket francia kulturális intézmények, illeteve a hadsereg készített. Annak ellenére tehát, hogy Whartonnak az útirajz festői hagyományához tartozó akvarell-illusztrációk elutasítására tett korai kísérletei kezdetben kudarcot vallottak, a szövegeiben nem tett engedményt. Wharton csak akkor tudta saját feltételeit

érvényesíteni az illusztrációk tekintetében, amikor már piacilag sikeres szerzővé vált. Ugyanakkor a fényképek dokumentációs értékét kérdésessé teszi az, hogy Wharton háborús útibeszámolói és útirajzai francia állami (propaganda)intézmények által készített fényképes illusztrációkat használnak.

3.8. Wharton mint útirajzíró közvetett módon foglalkozik a nők életére vonatkozó kulturális elvárásokkal. Az egyik ilyen közvetett mód a korai könyvillusztrációk fent részletezett története, amely a női nézőpont történeteként is olvasható. Wharton tudatosan próbált megszabadulni a női útirajzírókkal szemben szerkesztői szinten támasztott elvárásoktól. Wharton nem *festőien* illusztrált útikönyveket kívánt írni a női olvasóközönség számára, hanem technikailag megalapozott, tudós tanulmányokat kiművelendő amerikai olvasói számára. E függetlenségét az *A Motor–Flight Through France* (1908) című művében éri el, amely Wharton első fényképekkel illusztrált útirajza. A háború idején, 1915-ben keletkezett francia útleírásában Wharton a frontvonal mögötti életet mutatta be, mivel nőként nem volt lehetősége harctéri élményekről beszámolni. Amit ott látott, azt korábbi útirajzainak építészeti nyelvezetét használva reprezentálta. Így a *Fighting France*-ban az emberi szenvedés tapasztalata épületek bemutatásán keresztül történik. Ez a tapasztalat „halott" templomok, egy „haldokló" katedrális és „meggyalázott" házak ember nélküli képein keresztül szivárog át az olvasóhoz. Wharton a nők életének korlátait egy másik módon is tárgyalja útirajzaiban, mégpedig etnográfiai keretben. Az *In Morocco* (1920) című művében kritikus képet nyújt a muszlim nők életéről a háremben, amelyet „a" keleti világszemlélettel azonosít, mintegy női orientalizmus eszközeit használva. Hasonlóképpen, az „A Motor-Flight Through Spain" című írásában a spanyol nők vallási hevületét a keleti áhítatformákhoz hasonlónak ábrázolja. Ezek a nyomok Wharton útirajzait leginkább etnográfiai jellegű művéhez, a *French Ways and Their Meaning* (1919) címűhöz kapcsolják, amelyben „The New Frenchwoman" című fejezete a francia és amerikai nőiességgel kapcsolatos kulturális attitűdöket állítja szembe.

3.9. Wharton útirajzai tematikus és esztétikai érdeklődést mutatnak a múlt építészeti nyomai iránt; az utazás fő hozadéka az utazó szépségélménye, amely kulturális tartalmakat közvetít. Wharton felkutatja a múltbeli korszakok tárgyi emlékeit, leggyakrabban műtárgyakat és épületeket, majd formai jegyek alapján történeti kapcsolatok hálójába helyezi őket. A műtárgyak, az épületek, a kertek, vagy egy táj is kiválthat ilyen kontextualizáló leírást. A szépség élménye e tárgyak szemléletéhez, megbecsüléséhez kapcsolódik: a szemlélő érzelmi reakciója lesz az a hatás, mely összekapcsolja őt a múltbéli kultúrával, amelyből a tárgy származik. Wharton számára az ilyen esztétikai élmények elsősorban a barokk Itáliához, a középkori

Franciaországhoz, az ókori Görögországhoz és a középkori Spanyolországhoz kötődnek. Az értekezés vizsgálódásainak egyik fontos eredménye annak kimutatása, hogy Wharton képzeletbeli múltértelmezésében egyfajta kettősség rejlik. Miközben az idealizált múlt iránti tematikus érdeklődése a huszadik századi modern Európa valóságától történő elfordulásnak tűnhet, addig a képzelet működésére irányuló fókusz, amely a múlttal való folyamatosság benyomását vagy érzetét kelti, egyéni és fogékony szemlélőt tételez, és így határozottan huszadik századi esztétikai érzékenységet kíván.

IV. A doktori mű témaköréből készült saját publikációk jegyzéke (MTMTből)

"Edith Wharton in the post-war literary marketplace: The case of the missing chapter of *In Morocco* (1920)" *FOCUS*: 43-55, 12 p. (2025)

The Memory of Architecture in Edith Wharton's Travel Writings. New York: Routledge (2025), 226 p.

"American Snobs: Transatlantic Novelists, Liberal Culture, and the Genteel Tradition by Emily Coit (review)." *HENRY JAMES REVIEW* 45: E-37-E-41, 5 p. (2024)

"The Production, Circulation, and Reception of Edith Wharton's Travel Writings." *EGER JOURNAL OF ENGLISH STUDIES* 23 pp. 17-38, 22 p. (2024)

"Cultural Continuity in Museum Space: The Cesnola Collection of the Met in Edith Wharton's *The Age of Innocence*." In: Kiss, Attila; Matuska, Ágnes; Péter, Róbert (szerk.) *Fidele Signaculum : Írások Szőnyi György Endre tiszteletére.* Szeged: SZTE BTK Angol-Amerikai Intézet (2022) 1,091 p. pp. 539-547, 9 p.

"The Perception of Time in Edith Wharton's *The Age of Innocence* (1920) in the Context of Her War-Related Nonfiction." *PAPERS IN ARTS AND HUMANITIES* 2: 1 pp. 65-80, 16 p. (2022)

"Edith Wharton's Argument with Ruskin." In: Kovács, Ágnes Zsófia (szerk.) *Sentiment, History, and Intermediality*. Szeged: JATEPress (2021) 126 p. pp. 61-67, 7 p.

"Illustrations and the literary marketplace in Edith Wharton's *Italian Villas, Fighting France*, and *In Morocco.*" In: Jaeck, Nathalie; Magalie, Fleurot (szerk.) *Puissance du mode Mineur.* Pessac, Franciaország: Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine (2021) pp. 193-210, 18 p.

"Introduction: Edith Wharton's quest for historical continuity in the Aegean." In: Wharton, Edith - Kovács, Ágnes Zsófia (szerk.) *Osprey Notes.* Szeged: Americana E-Books (2021) 62 p. pp. 1-53, 53 p.

Wharton, Edith; Kovács, Ágnes Zsófia (szerk.) *Osprey Notes*. Szeged: Americana E-Books (2021), 62 p.

"Wharton Observing Ruskin's Venice: Edith Wharton's Journeys into Art History in *Italian Backgrounds* (1905) and *Italian Villas* (1904).' In: Juhász, Tamás (szerk.) *Art in Urban Space: Reflections on City Culture in Europe and North-America*. Budapest: Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, L'Harmattan Kiadó (2021) 266 p. pp. 77-105, 29 p.

"Extending the Wharton Map: Historical Continuity in Edith Wharton's *Osprey Notes* (1926)." *AMERICANA: E-JOURNAL OF AMERICAN STUDIES IN HUNGARY* 15: 1, Paper: 45433, 12 p. (2019).

"Edith Wharton's Vision of Continuity in Wartime France." *NEOHELICON* 44: 2 pp. 541-562, 22 p. (2017).

"Exposed Interiors: Edith Wharton's Reports from France: (1914-15)" In: Annus, Irén (szerk.) *European Encounters: Language, Culture, and Identity*. Szeged: JATEPress (2015) 141 p. pp. 65-77, 13 p.

"The Rhetoric of Unreality: Travel Writing and Ethnography in Edith Wharton's *In Morocco*." In: Nyman, Jopi; Fodor, Mónika; Arapoglou, Eleftheria (szerk.) *Mobile Narratives: Travel, Migration, and Transculturation*. New York: Routledge (2014) 264 p. pp. 58-69, 12 p.

"The Uses of Architecture as a Metaphor for the Critique of American Culture – Henry James' *The American Scene* and Edith Wharton's *Italian Villas and Their Gardens*." *AMERICANA: E-JOURNAL OF AMERICAN STUDIES IN HUNGARY* 8: 1 Paper: 45235, 5 p. (2012)

"What the Cathedral Says: Edith Wharton's Aesthetic Theory of Visual Arts in *A Motor-Flight Through France*." *AMERICANA: E-JOURNAL OF AMERICAN STUDIES IN HUNGARY* 8: 2 Paper: 45220, 9 p. (2012)

"The New American Woman: Edith Wharton's accounts of French and American Women in her *The Custom of the Country*." *AMERICANA: E-JOURNAL OF AMERICAN STUDIES IN HUNGARY* 7: 1 Paper: 45278, 7 p. (2011)

"Changing genres of literature: the story of travel writing." In: Kovács, Ágnes Zsófia (szerk.) *Literature in Context: Strategies Reading American Novels: Essays.* Szeged: JATEPress (2010) 138 p. pp. 49-57, 9 p.

"Interior Architecture: The Iconography of Culture and Order in Edith Wharton's Nonfiction." *EGER JOURNAL OF AMERICAN STUDIES* 12: 1-2 pp. 367-379, 13 p. (2010)